

Deák Attila: Bessenyei Ferenc

1989.

(Részlet)

Mestereim

Gellért Bandival a magyar színházi élet újításának abban a pillanatában találkoztam, amikor új magyar drámát kellett teremteni a színházaink számára. Gellért színházi működésében azt tartom a legjelentősebbnek, hogy tudta, felismerte és hangoztatta: magyar dráma nélkül magyar színházi kultúra sincs! Tudta, hogy a magyar kultúrát meg kell tisztítani a nacionalista demagógia fertőzötétől, de tudta azt is, hogy nemzeti tartalom nélkül nem lehet a népek igazi kultúrája.

Ő volt az, aki ismerte a mesterség legősibb törekvéseit, a szakma múltját Sztanyiszlavszkijtől Hevesi Sándoron át egészen Brechtig. Gellért Endrével a Ványa bácsiban kerültünk először össze. Őt, miután elment az életből, mítosz lengi körül... De ezek a mítoszok valóságok! Mert nagyon művelt, nagyon érzékeny ember volt. A különlegessége az volt, hogy minden avantgarde dologtól igyekezett távol tartani magát. Ő az új irányzatokat csak az emberi túróképesség határáig fogadta el. Azt hiszem, hogy a Peer Gyntben jutott el a legmesszebbre önmagától. Azt mondják persze, hogy akkor már beteg volt. De ő olyan ember volt, akiről születése óta elmondhatták, hogy depresszióval volt terhelve. Sokszor csak nézett rád, nézett rád, kérdeztél tőle valamit hétfőn, és akkor nézett-nézett, és majd csütörtökön válaszolt.

Hogy ezt azért csinálta, hogy a színész magától jöjjön rá és legyen boldog, hogy ugyanazt mondja, mint amit a rendező akar? Lehet, hogy tudatosan csinálta, mert valóban csütörtökre már az ember maga is rájött a kérdés nyitjára... Ő nagyon, de nagyon tudott a színésszel bánni pszichológiailag, pedagógiailag, érzelmileg – mindenképp.

Az előre megfontolt, jó szándékú alkotó küzdelemhez minden körülményt megteremtett. Mindent, amire a színésznek szüksége volt. A színészen keresztül akarta kifejezni az író, önmagát. Gellért a szó legnemesebb értelmében volt diktátor, de olyan diktátor, akinek a diktatúrája alá önként hajtotta a színész a legjobb képességeit. Arra törekedett, hogy a színész mindinkább hasonlítson az író által megteremtett figurához, és ebben a kompromisszumot a minimálisra csökkentette. Elhitette a színésszel, hogy ő az a figura, és ezáltal a színész felelősségét a maximálisra növelte. Ezzel megszüntette a színész gyávaságát, amellyel legtöbbször a rendező felelősségére játszik.

Gellért úgy adta fel a leckét, a szerepet, hogy a színésznek utána már csak önmagát kellett belehelyeznie, illetve meg kellett töltenie saját pszichikai, fizikai létezésével. Ez az, amit nagyon sok rendező – tisztelet a kivételnek – nem tud. Nagyon kevés rendezőről mondhatjuk, hogy valamilyen művét változatlanul lehet megrendezni harminc év után is. Gellért munkái ma is ilyen állapotban vannak. Eleve nek, frissek, teljesek!

Major és Gellért? Volt-e köztük rivalizálás? Volt, persze hogy volt. Úgy érzem, hogy amíg harmonikusan dolgoztak együtt, addig kiegészítették egymást. Mert megnézték egymás próbáit. Majornál a kép úgy nézett ki, hogy a keretből kilógott egy láb, egy kéz, egy fej – és akkor jött Gellért, és szépen visszarakta. Gellértnél tökéletes pasztell volt minden. Akkor jött Major, és valamelyik részén megnyújtotta a képet. Esetleg! Nem rombolta szét, csak egy-egy mondatával belepiszkított. Mert Major zseniális volt, csak nem tehetséges! Tehetséges ember az, aki előre megfontolt szándékkal képes alkotni. Ő nem ilyen volt. Előre megfontolt szándékkal semmit sem csinált. Ő abban volt igazán nagy – amit rombolt! Neki csak egyetlen aforizmája volt...

Én, aki úgy jöttem vidékről, mintha templomba jöttem volna, néha bizony kínlódtam vele.

Ő képes volt úgy darabot rendezni, hogy nem olvasta el! Nem olvasta! Nekiállt rendezni! Mindig csak úgy beleolvasott; melyik jelenet van mostan...? – ezt tudja mindenki róla. Szó sincs arról, hogy mi most megtépázzuk az ő kultuszát! Nem, csak helyére tesszük! Van egy nagyon szellemes Hont Ferenc aforizma. Hont Ferenc tanított a főiskolán. A művészet átalakulásáról mondta: „Na, gyerekek, hogyan lesz ebből a nachtkasztliból szék? – fogta a baltát és szétverte... Na, gyerekek, itt van. Most akkor látjátok? – Látjuk. Látjuk. Igen, tanár úr, de hát ez még nem szék! De már nem is nachtkasztli.” Nagyon szellemes! Ez a pokoli Tamással is, hogy szét van verve minden! Még semmivé nem alakult, de ezt már eredménynek könyvelik el.

Persze mindenkinek szíve joga másképp látni a dolgot. De mi, akik vele együtt éltünk, nekünk olyan emlékeink vannak róla, hogy bizony, elhagyott mindannyiunkat, kijátszott mindenkit mindenki ellen, bizonytalanságot teremtett körülöttünk. Jövőtleniséget...

Mi nem voltunk vele annyit együtt, hogy ilyesmiről szó essen köztünk... Akkor még gyerekek voltunk mindannyian! Csak az utóbbi két évtizedben lett divat, hogy gondoljuk át, mit csináltunk, hogy mit is csinálunk! Akkor nem kellett. Akkor vitt bennünket a fiatalos lendület. Húsz órákat dolgoztunk, és ez nem volt probléma. Ezek a gondok csak abban a csizmadia-világban derültek ki, a nagy lebukások, a nagy politikai fordulatok idején. Akkor derült ki, hogy ki kicsoda itt tulajdonképpen! Azelőtt a kutya nem törődött ezekkel a dolgokkal.

Bánkot sem rám osztotta Major. Nem is én voltam az első szereposztásban, hanem Rajczy Lajos. Így volt kiosztva az Othello is! Kettős szereposztásban Rajczyval. Megcsináltam a premiert, aztán Rajczynak többé eszébe se jutott, hogy egyáltalán még a közelébe is jöjjön ennek a szerepnek. Rajczyban is volt becsvágy, de nem tudok róla, hogy 1956-ban ez vitte volna Nyugatra... Balázs Samu mondta mindig: „Kérem szépen, én harminc éve kártyázom Lajossal, de egy szót még színházról nem beszélünk.” Ha Balázs Samu, aki olyan okos volt, mint a Nap, ezt mondta, akkor szó sem lehet rivalizálásról. Nem hinném, hogy ettől ment világgá... És különben is, miért kellett volna nekem bejönnöm a Nemzeti Színházba, ha ő a helyén van? Soha, még a mai napig sem! A lábam nem kellett volna betennem a Blaha Lujza térre sem – ha ő a helyén van! Ha ő az, ami! Hogy elment, megsértődött... Nem hiszem, hogy a színházzal való sértődöttsége miatt. A felesége viszketegsége vitte külföldre. Nem kellett volna elmennie...

Visszatérve Tamásra: Major a Ványa bácsiban Asztrovot is saját magára osztotta. Majd aztán a Maklárty Zoli bácsi intenciójára, morgására: „itt van ez a gyerekek, ez a szerep az övé” – valahogy átosztotta magát a professzorra.

Tamásról ma már sok mindent mondanak. Azok, akik a felszabadulás után együtt dolgoztak vele, azt is el szokták mondani, hogy ő abban volt nagy, amit rombolt! Mindent, mindent rombolt! A tagadásával eljutott a végsőkhöz. Hogy átjusson az igenlés, a teremtés szférájába, azt már nem érte meg.

Azt is mondják: lehet, hogy ha még tíz évet él, akkor eléri azt, hogy átjut a teremtés szférájába. De életében csak tagadott, és még rosszul is tagadott, mert nem tudta igazán kiválasztani a munkatársait sem. Mindenkit mindenki ellen kijátszott, mindenkit mindenki előtt leégetett. Végül oda jutott, hogy nem voltak munkatársai. Az Iglódi Pisti volt az utolsó munkatársa.

Pardon: Székely Gábor, Csiszár Imre nem voltak Major munkatársai, ők a tanítványai voltak, akik úgy bántak vele, mint a papával. Iglódi, ő keményebb volt! Ő nem tanítványa, hanem a rendezője volt Majornak. Rendezte őt, és mindig elmondta neki a véleményét. Sokszor „megküzdöttek” egymással.

Hogyan reagáltak erre a többiek? A színész az színész! Az nem annyira ember, értsd meg! Hogy is mondjam csak: az átlag színész szellemi kincse, szellemi energiája a hat elemi színvonalán van, érted?! Nem tud különbséget tenni helyzet és helyzet között. Csak azt nézi: mi belőle a haszna? Csak addig tud gondolkodni: minél több impulzust fogadok be magamba, minél képlékenyebb vagyok, annál erősebb vagyok! Minél több mindent utasítok el magamtól, vagy zárok el magamtól, annál gyöngébb vagyok – ez az általános! Ezen túl van egy szellemi szint, ahonnan az ember erre az egészre így rálát, és ez a saját maga színészetének a vége. Ekkor aztán már elveszítette az összes naivságát, azt a romantikát, amivel ezeket a borzalmas dolgokat végig lehet csinálni. Skizofrénnak kell lennie! Ezt nem gyakorolom, ez állandóan velem van... Mikortól az agyába beköltözik az embernek, hogy színész, attól fogva éjjel-nappal ezzel alszik. Persze, nem mindenki ül le összeadni, hogy mi is van itt belül, a fejében tulajdonképpen.

A dolog akkor kezdődik, mikor bemegyek olvasópróbára. Akkor nem érdekel már semmi más, csak a színház!